

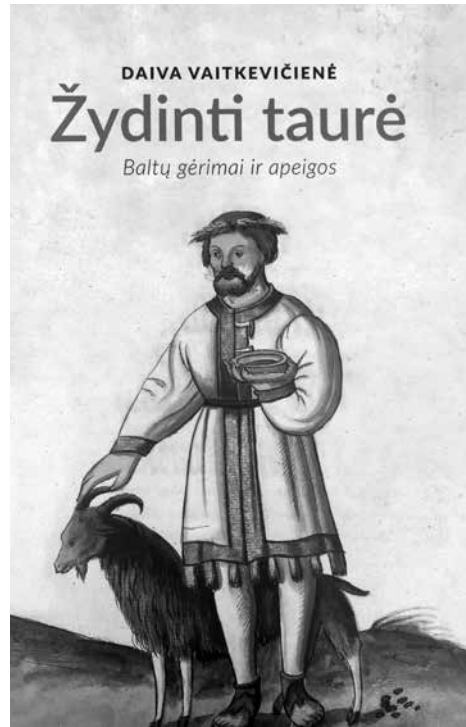
of the texts. The contextual explanations are particularly welcome for readers not familiar with the realities and complexities of local Lithuanian conditions in historically changing political frameworks. At times, I felt there could have been more done in terms of cross referencing, but this is purely a matter of taste in a volume held together by a strong thematic coherence and shared academic ambition. I strongly recommend *The Storytelling Human* to students of oral culture, but also to anyone interested in contemporary folkloristics in general or in the vibrant Lithuanian scholarship in particular.

Susanne Österlund-Pöttsch

KNYGA APIE BALTŲ GĖRIMUS IR APEIGAS

Mitinis universumas sudarytas taip, kad netgi atskiro fragmento tyrimas leidžia stebėti, kaip viena sritis persismelkia į kitą, ar atkurtame konkrečiame reiškinyje pamatyti atsispindintį visumos vaizdą. Tą puikiai atskleidžia Daivos Vaitkevičienės atliktas baltų gėrimų ir apeigų tyrimas¹. Pradėjusi nuo pasirinktų religiniuose ritualuose naudotų gėrimų – alaus ir midaus – priešistorės, autorė išsamiai išnagrinėja jų sudėtį ir gamtinio technologiją, pasitelkusi platų kultūrinį kontekstą, apimančią mitologinius, socialinius ir religinius aspektus, aptaria iš grūdų ir medaus gaminamų gėrimų apeiginę specifiką ir gėrimo tapimą apeiga. Ilgas alaus ir midaus virsmų kelias nuo žaliavos iki kulinarinio gamtinio – nuo grūdo iki putojančio alaus

1 Daiva Vaitkevičienė. *Žydinti taurė. Baltų gėrimai ir apeigos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019. – 432 p.

ąsočio, nuo medaus iki midaus – tam tikra prasme tarsi atkartoją augalo gyvenimo ciklą; o tapęs visaverčiu gėrimu alus ir midus lydėjo visus su reikšmingais žmogaus gyvenimo tarpsniais susijusius ritualus.

Monografijoje išsamiai pristatytas alaus ir midaus kulinariųjų virsmų procesas leidžia pamatyti, kaip šioje kūrybinėje virtuvėje, knygos autorės žodžiais tariant, dalyvavo dievai, kokie naudoti augalai, kokį vaidmenį turėjo gyvūnai, kokios ir kaip reiškesi gamtos stichijos. Darant alų ar miešiant midų ypatingą vaidmenį atliko ugnis ir vanduo, aukojimo apeigose – žemė ir oras; be pagrindinių augalinių ingredientų, vartotos įvairios uogos; reikšmingai įsipina ir medžių simbolika. Gėrimų mitologijoje svarbus vaidmuo teko ir lokiui bei bitėms. Skirtinguose gėrimų kulinariųjų virsmo etapuose savas funkcijas turėjo dievybės: Velnias (šaknų apdo-rojimo metu), Raugo motina ir Puškaitis

(rūgimo etape), Raugų Žemėpatis (susijęs su specifine namų raugo funkcija), Bubilas (midaus gamyboje); su žemės, ugnies, sodybos ir kitomis dievybėmis susijusios gausios aukojimo apeigos.

Baltų gėrimų ir apeigų tyrimą autorė pradeda istorine apžvalga, pasitelkdama taip pat ir archeologinius bei lingvistinius duomenis. Istorinių šaltinių, archeologinių tyrinėjimų, lingvistinių duomenų sugretinimas leidžia daryti pagrįstą išvadą apie indoeuropietišką alaus ir midaus kilmę.

Pirmajame monografijos skyriuje „Gėrimų alchemija“ D. Vaitkevičienė išsamiai aprašo gėrimų gamybos technologiją, primenančią maginę apeigą. Remdamasi etnografinė ir folklorine medžiaga autorė supažindina skaitytojus su alaus ir midaus gamyboje naudotų ingredientų bei ilgo kulinarinio proceso ypatumais. Jos teigimu, „gėrimo gamintojo žinios ir sprendimai lemia, koks gėrimas gims – kartus ar saldus, tamsus ar šviesus, sužadinantis jėgas ar migdantis“ (p. 23). Beje, šie bruožai galėtų būti analizuojami semiotikos kontekste. Knygoje detalai aprašomos augalų, iš kurių gaminta misa, rūšys ir savybės, taip pat jų apdorojimo etapai. Neabejotinas tokio aprašymo privalumas yra ne tik išsami ritualų, tautosakos, mitologinių duomenų analizė, bet ir dėmesys terminologijai. Analizuojant įvardijamus dalykus, reiškinių sąsajas, atsekami mitologiniai ryšiai, slypintys kalbinėse formose (kaip žodžio *velėna* atveju, p. 32–33). Į tankų mitologinių ryšių tinklą autorė įpina ir apeiginius gėrimus bei žemės ūkio ritualus susiejančią giją – žemės ir požemio dievybes. Apeiginių gėrimų gamybos procese išryškėja ir skirtingas vyrų bei moterų vaidmuo jame. Štai kalbėdama apie alaus darymo ypatumus, autorė pabrėžia, kad keptiniu vadinamą alų gamino moterys, o įprastą – vyrai („nors įprastą, markytinį alų

dažniausiai daro vyrai, keptinis alus išliko susietas su moterimis“; p. 46). Interpretuojant šį įdomų faktą vėlgi buvo galima pasitelkti ir semiotinę analizę, kuri galbūt išsamiau atskleistų, kaip kontrastuoja šių opozicijų reikšmė; juolab kad toliau (trečiajame skyriuje) D. Vaitkevičienė grįžta prie skirtingų vyrų ir moterų vaidmenų svarbiausių baltų ritualų, į kuriuos įeina su gėrimu atliekamos apeigos, metu.

Daug dėmesio monografijoje skiriama gėrimų spalvai (ypač raudonai), nors, kaip rašo mokslininkė, „alaus spalvų kalbą perskaityti ir suprasti nelengva“ (p. 49). Bet čia taip pat galbūt buvo galima taikyti semiotinės analizės tyrimo metodą, kaip ir analizuojant geležies ir akmens vaidmenį alaus gamyboje. Aptardama spalvą autorė paliečia gėrimų simboliką, susijusią su krauju (ypač Velnio), taip pat su ugnimi ir alksniu, pabrėždama, kad „[A]peiginio gėrimo prilyginimas kraujui nėra lietuviškos mitologijos išskirtinumas, priešingai, tai greičiau mitinė universalija, kurios plačiausiai žinomas pavyzdys yra vyno kaip Dievo kraujo aukojimas krikščioniškoje liturgijoje“ (p. 57–58).

Mitologinės bei folklorinės apeiginio gėrimo ir kraujo paralelės ryškėja ir nagrinėjant kituose monografijos skyriuose pasitelkiamus pavyzdžius (kaip antai iš etnografinės medžiagos žinomą faktą, jog lietuvių vestuvėse gertas raudonos spalvos gėrimas vadintas marčios krauju, p. 91).

Gėrimų mitologijoje atsispindi ir *viršaus* – *apačios*, *dangaus* – *žemės* binarinė opozicija. Kaip rašoma knygoje, „[M]isos gaminimo eiga parodė, kaip salyklo salia tarpininkaujant ugniai ir vandeniui išgautama iš chtoniškųjų šaknų. Kituose alaus gaminimo žingsniuose įsitikinsime, kad kulinarinis procesas taipgi sudaro galimybes pasireikšti ir dangiškomis dievybėms“ (p. 59).

Vis dėlto skaitančiajam ir šioje vietoje norėtusi išsamesnės minėtos binarinės opozicijos dėmenų analizės.

Baltų gėrimų ir apeigų tyrimui pasirinktas alus ir midus, tačiau autorė vien jais neapsiriboja, užsimindama bei plačiau pristatydamą ir kitus populiarius tradicinius gėrimus – *arielką*, vyną, uogų midų, – jų kilmę bei paplitimą, atskleisdama jų mitologiskumą. Taip šiek tiek praskleidžiama ir augalų mitologijos tema, kurioje vis dar likę nemažai neįmintų paslapčių (kaip antai mitologinis *ievaro*, neturinčio aiškaus botaninio atitiktens, vaizdinys, p. 95–102).

Kita „Gėrimų alchemija“ pavadinto skyriaus dalis skirta antrajam gėrimų gamtinimo etapui – rūgimui („Rūgimas: alus pradeda gyventi“). Šiame skyriuje dėmesys sutelkiamas į putas (labai įdomus putų ir nuometo vaidmenų palyginimas, gaila, kad neišplėtotas, p. 108), dievo Puškaičio ryšius su alaus puta ir rūgimu, taip pat raugą kaip mitinę laimės raišką ir raugą globojančias dievybes (latvių Raugo motiną, lietuvių Raugų Žemėpatį).

Trečiojoje šio skyriaus dalyje „Gėrimai ant stalo“ nagrinėjamas baigiamasis gėrimų gamtinimo etapas, kai „veiksmas iš kubilo ir statinės persikelia ant stalo, kur atsiskleidžia tikroji alaus ir midaus misija“ (p. 124). Monografijoje apeiginis šių gėrimų naudojimas susiejamas su bene svarbiausiomis jų savybėmis – skoniu ir stiprumu. Autorė, vėl pasitelkusi semiotikos priemones šioms alaus ir midaus ypatybėms aptarti, pastebi įdomius reikšmingų opozicijų sąryšius: saldus ir kartus skoniai siejasi su meile ir kova, silpnumu ir stiprumu, „viršaus“ ir „apačios“ sritimis, vyrais ir moterimis. Saldumo ir kartumo, silpnumo ir stiprumo mitines reikšmes padeda atskleisti amalo, rasos, bitės, lokio vaizdiniai. Čia svarbus dievo Bubliko ambivalentinis vaidmuo: „Bublikas atrodo tin-

kamas kandidatas į dievybę, kuri atsakinga už misos transformaciją, mažtant saldumui ir randantis rūgščiai. Tai mitologinė figūra, kurios išgyvenimo šaltinis – saldumas ir meilė, tačiau išraiška susijusi su vyriška jėga“ (p. 155).

Šie ir panašūs autorės samprotavimai apie dievybių vaidmenis ir įvairias mitologines sąvokas yra ypač reikšmingi plečiant baltų mitologijos pasaulio pažinimo ribas.

Antrajame ir trečiajame knygos skyriuose mažiau dėmesio skiriama mitologinei bei semiotinei analizei, dėmesys sutelkiamas į faktinių istorinių ir apeiginių duomenų įvairovės atskleidimą.

Antrasis skyrius skirtas gėrimų gamintojams – žemdirbių ir bitininkų bendruomenėms. Čia aptariamas gėrimų apeiginis vaidmuo – pirmiausia pokyliuose, vadinamuose Sambariais ir Bičiuolija. Atskleidžiama gėrimų vieta žemdirbių kalendoriuje, jų ryšys su derliumi ir šventėmis, taip pat ir su atitinkamomis dievybėmis. Išryškinama ir žydinčios taurės metafora, susijusi su rugių žydėjimu ir turinti apeiginę reikšmę. Pristatomi socialiniai ir politiniai gėrimo kaip apeigos aspektai, žemdirbių, drevininkų, bitininkų vaidmenys.

Trečiajame skyriuje autorė įvairiais aspektais aprašo gėrimo, kaip religinės apeigos, struktūrą ir reikšmę: ritualo vietą ir laiką, dalyvius ir jų vaidmenį rituale, apeigos eigą ir sudėtinę dalis, įrankius. Atskira dalis skirta apeiginiams indams, jų formoms ir medžiagoms aprašyti. Taip pat išsamiai aprašomos verbalinės apeigos formos ir su jomis susiję ritualiniai veiksmai: malda, nuliejimas, palabinimas. Šio skyriaus pabaigoje aptariamas teisinis gėrimo ritualo vaidmuo.

Apibendrinama tyrimą autorė glaustai pakartoja pagrindinius darbo punktus, temas ir išvadas. Galbūt kiek pritrūko išsamesnio apibendrinimo, susijusio su

visu monografijoje aprašytu mitologiniu gėrimų kontekstu. Tikrai nebūtų buvusi perteklinė ir išskirtų semiotinių bruožų apžvalga – iš viso atlikto didžiulio tyrimo jie tiesiog išplaukia. Akivaizdžios šios semiotinės opozicijos: *žalias – keptas* (alus), *tamsus – šviesus*, *kartus – saldus*, *šaltas – karštas*, *moteriškas – vyriškas* (čia ne tik žmonių, bet ir dievybių lytis), *žemė – dangus* (taip pat *apačia – viršus*, plg., pavyzdžiui, grūdų daiginimas juos užklojant „patalu“ ir alaus „pakilimas“ į viršų rūgimo metu), *nebylus – kalbantis* (taip pat apie alų; čia pat ir *nejudrus – vaikštantis*) ir tikriausiai daug kitų. Atskirai vienaip ar kitaip šios binarinės opozicijos aptariamose visose knygos dalyse, tad jeigu pabaigoje visa tai būtų buvę apibendrinta, galbūt būtų atsiskleidę papildomi jų tarpusavio ryšiai.

Suprantama, kad neįmanoma viename tyrime aprėpti visko, kaip ir pati autorė pabrėžia pratarėje: „Užbaigta knyga – tik dalis to, ką galima pasakyti apie baltų gėrimus ir jų panaudojimą apeigose: kultūros tyrimai sklidini faktų ir detalių, kurių užteks ne vienai mokslininkų kartai“ (p. 9).

Todėl šioje recenzijoje išsakyta nuomonė nereiškia, kad aptariamoje knygoje esama reikšmingų trūkumų, – tai tiesiog palinkėjimai toliau plėtojant su baltų apeigomis ir gėrimais susijusias problemas. D. Vaitkevičienė iškelia daugybę įdomių temų, ir tai, be abejo, didelis monografijos privalumas.

Taip pat norėtusi pabrėžti, kad nors knygoje analizuojama baltų (lietuvių ir latvių) apeiginių gėrimų tradicija, neretai pasitelkiami ir kaimyninių kultūrų (slavų ir skandinavų) duomenys. Tyrime pateikta turininga ir gausi medžiaga skatina palyginti baltų gėrimų ir apeigų tradiciją su kitomis kultūrinėmis tradicijomis ir išskirti bendrus tipologinius bei universalius bruožus.

Fundamentali D. Vaitkevičienės monografija – pavyzdinis baltų mitologijos tyrimas, atkuriantis midaus ir alaus tapimo apeiginiu gėrimu siužetą ir kartu į vieną vietą sutelkiantis įvairius šios temos šaltinius, vertingus baltų kultūros tyrinėtojams. Neabejotinas knygos privalumas – vaizdingos iliustracijos ir pabaigoje pateiktos dalykų, asmenų rodyklės.

Marija Zavjalova

KNYGA APIE UNIKALŲ LATVIŲ UŽKALBĖJIMŲ RINKINĮ

Latvijos universiteto Literatūros, folkloro ir meno institutas išleido Aigaro Lielbārdžio knygą *Latvių užkalbėjimų rinkinys Nr. 150*¹ (toliau – *Rinkinys Nr. 50*). Tai ketvirtasis leidinys iš serijos *LFA fondai* (*LFK krājums*). Ši serija yra skirta tautosakos lobynui, sukauptam Latvių folkloro archyve (*Latviešu folkloras krātuve*) (LFA), Literatūros, folkloro ir meno institute, pristatyti. Jau pasirodė šios serijos, įsteigtos 2015 m., kolektyvinės publikacijos apie Krišjānio Baruono dainų rinkimo istoriją (2015), Latvijos universiteto dėstytojų ir studentų tautosakos rinkinius (2019) ir Tomo Kencio tyrimas apie „tarybinio folkloro“ rinkimą sovietmečiu (2019). Ketvirtoji serijos knyga yra skirta didžiulei latvių užkalbėjimų kolekcijai, kuri LFA yra sujungta į vieną archyvinį šaltinį. Knygos autorius Aigars Lielbārdis yra patyręs užkalbėjimų tyrinėtojas, 2012 m. Latvijos universitete apgynęs disertaciją „Latvių

.....
1 Aigars Lielbārdis. *150. kolekcija. Buramvārdi / Collection 150. Charms, (LFK krājums, IV)*, Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2020. – 224 p.